

Ю. М. Лазуренко

СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ ДОКОЛГОСПНОГО ПЕРІОДУ В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Висвітлюється стан наукового висвітлення розвитку продуктивних сил селянських господарств України 1920-х років в перше десятиліття ХХІ століття. Встановлено, що сучасні концептуальні підвалини історіографії непу в українському селі характеризуються подоланням застарілих радянських схем історичного розвитку.

Констатується, що саме ініційоване насильницьке закінчення непу відхилило країну на шлях деструктивних рішень, що фактично означали ренесанс «воєнного комунізму», наслідком якого стали жахливий голодомор 1932 – 1933 рр., деградація продуктивних сил і наростання антагонізмів між селянством і радянською владою.

Ключові слова: історіографія, сільськогосподарська кооперація, сільське господарство, селянські господарства, колгосп, монографія, науковець.

Постановка проблеми. Модерне висвітлення розвитку продуктивних сил сільського господарства України періоду непу тісно пов'язане з кардинальними суспільно-політичними змінами, які мали місце на зламі 90-х рр. минулого століття. Глибокі трансформаційні процеси не могли не вплинути на історичну науку. Після сходу з історичної арени тоталітарної системи настав період нових світоглядних і проблемно-тематичних орієнтирів, які стали основоположними в ХХІ ст., а саме – плюралізм думок та поглядів, відмова від тенденційності, а також застосування новітніх історіографічних підходів і методології.

Аналіз останніх досліджень. До піднятої нами в історіографічному ракурсі проблеми побіжно зверталися такі сучасні українські вчені-аграрники як В. Калініченко, С. Корновенко і В. Лазуренко, А. Морозов, В. Марочко [1]. Ми спробували з історіографічної токи зору подати власне бачення на підняту нами проблему.

Мета статті. Проаналізувати стан висвітлення в науковій літературі в першого десятиліття ХХІ століття розвиток продуктивних сил селянських господарств України в добу нової економічної політики (1921 – 1929 рр.).

Виклад основного матеріалу. Початок ХХІ століття був багатим у плані виходу наукових робіт, захисту дисертації присвячених проблемам розвитку продуктивних сил в українському селі в роки непу.

Так, у 2000 р. С. Корновенком була захищена дисертація «Податкова політика радянської влади в українському селі у відбудовчий період (1921 –

1925 рр.)» [2]. А вже в 2004 р. світ побачила спільна монографія С. Корновенка і В. Лазуренка «Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу» [3]. Увага дослідників була звернена до аналізу широкого кола питань пов'язаних з реалізацією податкової політики радянської влади в українському селі у період непу. Використовуючи значний обсяг конкретно-історичних матеріалів та історіографічну спадщину попередників, автори розкрили соціально-економічне становище українського селянства в досліджуваній період, особливості формування ринкових механізмів регулювання соціально-економічних процесів в українському селі та фінансово-грошове становище селянських господарств. Паралельно у монографії показана еволюція податкових платежів, зокрема перехід від продподатку 1921 р. до єдиного натурального податку 1922 р., впровадження єдиного сільгосподатку 1923 р. та його заміну грошовим податком у 1924 р. У монографії містяться важливі висновки стосовно продуктивності селянських господарств в контексті проведення податкової політики держави. Так, автори слушно відзначають, що внаслідок світової та громадянської воєн на селі, як і в промисловості, різко впала продуктивність праці, що було пов'язано як з післявоєнною розрухою, так і з великими демографічними втратами. Тому податкові реформи, які розпочались з впровадженням непу і відмовою від продрозкладки дещо покращили становище на селі, але і зменшена продподаткова норма не могла бути належно оплачена на початку непу [3, с. 60–61]. Крім того, податкова політика на селі носила класовий характер, адже застосовувалася як інструмент маніпуляцій селянством, розколювала його на ворожі групи. Автори відмічають, що хоча податкова система стимулювала підвищення ефективності селянської праці, проте через свою недосконалість вона часто гальмувала бажання селянина працювати [3, с. 64]. Та, не зважаючи на всі протиріччя, реформи податкової системи радянської влади розглядаються дослідниками все ж як такі, що перетворили тогочасне селянське господарство з натурального в товарне [3, с. 122]. Однак перед комуністичною партією стояло завдання пришвидшення темпів індустріалізації, джерелом для здійснення якої мало стати сільське господарство. «Чекати на підвищення продуктивності села не було часу, – зазначають дослідники, – значно вигідніше для держави було посилити податковий тиск, що і було зроблено» [3, с. 131]. В цілому, монографія С. Корновенка і В. Лазуренка надзвичайно інформативна. При цьому податкова політика в українському селі в період непу розглядається науковцями через призму змін податкового законодавства, розвиток продуктивних сил селянських господарств та наростання класової боротьби, спровокованої державою всередині села.

Більш категорична у судженнях стосовно податкової політики більшовиків в українському селі 1921 – 1929 рр. Т. Козацька. Вона говорить про систему «повинностей» в українському селі, яка сформувалася на кінцевому етапі непу. Як про історичний факт вона твердить про існування в українському селі системи натурально-продуктових та грошових зобов'язань селян, вказуючи на особливості оподаткування різних верств сільського населення, самообкла-

дання платників сільськогосподарського податку, функціонування фінансово-господарського механізму державних позик індустріалізації та грошових штрафів [4]. Дисертаційне дослідження дослідниці «Формування системи державних повинностей сільського населення Української СРР 1928 – 1930 рр.» доволі інформативне. В ньому розкривається і загальний стан сільського господарства в кінці 1920-х рр. [5]. Крім того, Т. Козацька показала сам процес інтерпретації соціально-економічних наслідків хлібозаготівельних компаній держави в кінці 20-х рр. ХХ ст. в історіографії [6]. В контексті розкриття особливостей податкової політики радянської влади в 1920-х рр. звертають на себе увагу також візії П. Гай-Нижника [7].

Система оподаткування сільського господарства України в період непу стала предметом дослідження не лише істориків, але і фахівців з економіки та права. В цьому контексті слід відзначити роботи В. Юрченка [8], Б. Оксентюка [9], М. Шевердіна [10]. До речі, М. Шевердін стверджує, що податкова політика в УСРР вже початково була спрямована на підготовку до суцільної колективізації, тому податки поступово «перетворювалися на засіб класової боротьби, а не на економічний інструмент стимулювання розвитку господарства» [11, с. 9]. Цю тезу поділяє і економіст Е. Лортикян [12]. Він також підкреслює плановий характер радянської економіки та аналізує заходи радянської влади щодо впорядкування ринкової кон'юнктури [12, с. 72].

Цікаві міркування про податкові регулятори соціально-політичних перетворень в роки непу містяться в публікації І. Караваєвої [13]. На основі аналізу джерел вона показала, що протягом 1920-х рр. в радянському селі найбільш бідніше селянство виплачувало непрямих податків у вигляді переплати від реальної ціни за предмети масового споживання (цукор, сірники, дріжджі, керосин, одяг, гумове взуття, парфумерію, спиртні напої, тютюн), акцизи і збори від 92 до 98 % від усієї суми податкових витрат [13, с. 38]. Звичайно, цей економічний тиск не міг не позначитись на загальному стані розвитку продуктивних сил в сільському господарстві, адже надмірні податки гальмували накопичення коштів виробничого призначення. Дослідниця прослідкувала тенденцію зростання податкового тиску і на найбільш заможну верству селянства. «Протягом лише двох останніх фінансових років доби непу, – відмічає І. Караваєва, – відбулося суттєве збільшення питомої ваги податку з заможних господарств: з 46,2 % в 1927/28 р. до 60 % в 1928/29 р. Таким чином, до 1930 р. менше 16 % заможних селянських господарств сплачували 60 % сільгосподатку» [13, с. 41].

Соціально-економічні критерії заможності селянського господарства в добу непу проаналізував В. Лазуренко [14]. Він всебічно дослідив широкий спектр аспектів цієї складної проблеми і на основі цього об'єктивно показав політику радянської влади відносно економічно сильних господарств. У монографії «Заможне селянство України в умовах непу» дослідник проаналізувавши критерії визначення заможності селянства, виділяє наступні ознаки заможних господарств: «а) господарства, в яких зосереджувались великі грошові та натуральні накопичення; б) господарства, які спрямовували основну масу власних грошових витрат переважно на придбання технічно удосконалених зна-

рядь праці; в) господарства, які виробляли валового продукту на душу в десять разів більше, ніж інші прошарки селянства» [15, с. 15]. Важливим досягненням В. Лазуренка стала сама постановка проблеми досліджень. Так він принципово виділив найбільш продуктивну групу тогочасного селянства, яка вже власне вийшла на шлях фермерства американського типу. В. Лазуренко піддає критиці політику радянських органів влади, які хибили навіть при визначенні самих критеріїв заможності, що спричинило до тяжких наслідків під час здійснення колективізації. Високий ступінь забезпечення матеріально-технічними засобами та високу товарність господарств «дрібнокапіталістичного типу» дослідник пов'язує насамперед з тим, що «заможник був зацікавлений у наслідках своєї праці на землі, і це справляло могутній вплив на піднесення продуктивності його господарства» [15, с. 26]. Важливість наукового доробку В. Лазуренка полягає насамперед в тому, що він на відміну від радянських дослідників, не осуджує діяльність заможних господарств, але показав їх, як найбільш прогресивне явище доби нової економічної політики.

Становищу заможних селянських господарств та їх ролі в розвитку продуктивних сил доколгоспного радянського села присвячена також монографія В. Лазуренка «Куркуль чи господар» [16]. В ній автор проводить наступну важливу думку: «суто економічні потреби молоді радянської держави вимагали інтенсивного розвитку сільського господарства, а отже і необхідності заохочувати селянина ... з іншого боку, через хибність політичних міркувань та доктринальних настанов, більшовики вбачали в цьому виробникові «класового ворога», і тому основну ставку робили саме на малопродуктивні групи села» [16, с. 64]. Це призводило до пагубних наслідків, особливо в часи воєнного комунізму, коли певна частина селян «прагнула скористатися економічним потенціалом заможних селянських господарств шляхом вилучення у них сільськогосподарського ренаменту, робочої худоби й землі» [16, с. 72]. Ослаблення репресивного визиску щодо заможників почалося тільки в 1923 р., проте держава і надалі продовжувала хоч і в дещо м'якшій формі всіляко обмежувати їх приватну виробничу ініціативу. В. Лазуренко відзначає, що ця політика давала про себе знати у всіх тих випадках, коли державні органи бачили більш прогресивний характер господарювання дрібнокапіталістичних господарств, адже «заможне селянство, на відміну від колективних господарств та інших груп селянства, великого значення надавало впровадженню досягнень агрономічної науки та техніки» [16, с. 94]. Автор відзначає, що наслідком таких деструктивних дій стало те, що на кінець непу заможні селяни почали згортати свої господарства, вирізати худобу, спродувати сільськогосподарські машини, покидати місця свого проживання і виїжджати із села, часто в невідомому напрямку або подалі від місцевих органів радянської влади.

У 2011 р. побачила світ монографія В. Лазуренка та В. Паскаленка «Український фермер в добу непу» [17]. Ця робота відрізняється самою постановкою проблеми. В ній прямо наголошується про становлення фермерства, як особливого явища в радянському селі. До фермерських господарств дослідники віднесли ті господарства, які були економічно потужними та товарними.

Тобто рівень розвитку продуктивних сил селянських господарств брався за основу при визначенні їх заможності [17, с. 20–21]. Фактично у вказаній роботі дослідники доводять прямі паралелі між американським та українським молодим фермерством.

Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил в індивідуальних селянських господарствах України доби непу, а саме аналіз соціально-економічного становища селян південних регіонів України, міститься у ґрунтовній монографії Ю. Котляра «Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921 – 1929 рр.)» [18]. Нова економічна політика розділена ним на два періоди, які розглядаються в третьому та четвертому розділах («відбудовчий період», «зародження тоталітарного режиму»). У монографії розглянуті передумови, які сприяли впровадженню непу, об'єктивному аналізу піддається становище селянства в роки громадянської війни, чому присвячений другий розділ монографії. Крім цього, дослідник також прослідкував історіографію непу [19]. До причин голоду 1921 – 1923 рр. Ю. Котляр відносить катастрофічне економічне становище на селі та неможливість проведення посівних кампаній через відсутність посівного фонду і засобів обробітку ґрунту. Однак про другий період непу (1923 – 1926 рр.) автор говорить більш оптимістично. У шостому розділі монографії розкриті особливості згортання непу та стагнації продуктивних сил села, коли відбувалося масове «саморозкуркулення» і падіння обсягів виробництва, пов'язані з «політикою наступу на куркуля» [19, с. 261]. В цілому, монографія орієнтована на висвітлення регіональних аспектів здійснення непу у сільському господарстві Південної України. У 2005 р. Ю. Котляр захистив докторську дисертацію «Селянство Півдня України в період нової економічної політики (1921 – 1929 рр.)» [20]. У ній він відзначає, що «економічні успіхи сільського господарства України» були «тісно пов'язані з ростом одноосібних селянських господарств» [20, с. 18], проте зауважує, що «головною суперечністю здійснення аграрної політики в період непу була невідповідність між економічним базисом і політичною надбудовою» [20, с. 18]. Цей висновок співзвучний з дослідженнями Є. Гімпельсона. Останній також зазначав, що політична система в 1920-ті рр. не відповідала економічним реформам. Він вказав, зокрема, на наступне: «так трапилось в 20-х рр.: незавершеність, неадекватність політичних реформ економічним залишали можливість повернення до того, що неперечував і в перспективі – до встановлення режиму сталінщини» [21, с. 183].

В цілому ж дисертаційне дослідження Ю. Котляра в значній мірі повторює попередні його дослідження як тематично, так і фактологічно. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил в українському селі в добу непу студіювали також В. Маленк, В. Яцюк, І. Рибак, М. Зеркаль, О. Стадник, В. Саричев, С. Лях та І. Кривко [22].

Аналіз опору селян становленню тоталітарного режиму міститься в тому числі економічні його аспекти і в роботах О. Ганжі [23]. Дослідниця аналізує становище в сільському господарстві України в 1920-ті рр. з точки зору політичної та економічної активності селянських мас. Вона відмічає, що негативні

процеси в українському селі були спричинені політикою «надіндустріалізації». О. Ганжа констатувала ворожість радянської влади до найбільш продуктивних селянських господарств в роки непу, а це насамперед господарства заможні. Така політика, на її думку, вела до деградації сільського господарства [24, с. 33]. У іншій монографії О. Ганжі «Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.)» [25] міститься значний обсяг цікавої інформації про особливості економічної політики більшовиків в українському селі в 1921 – 1929 рр. Так, у другому розділі вказаної монографії який озглавлено «Економічна політика режиму щодо селянства в роки непу» розкриті особливості податкової та хлібозаготівельної політики держави [25, с. 39–76]. Щоправда акцентувавши увагу на орендні відносини на селі, О. Ганжа, на думку дисертанта, в якійсь мірі продовжила радянську історіографічну традицію. Так викликає сумніви твердження дослідниці, що відсутність робочої худоби і ренаменту у значної частини селян «робила їх об'єктом експлуатації з боку заможної частини селянства» [25, с. 45]. Проте далі О. Ганжа влучно відмічає, що «невідповідність між нормами аграрного законодавства та потребами розвитку продуктивних сил сільського господарства викликали зростання напруженості у відносинах між селянством і радянською владою» [25, с. 49–50].

Розвитку продуктивних сил сільського господарства України доби непу присвячений третій розділ колективної монографії про причини та наслідки голоду 1932 – 1933 рр. [26]. Автори підрозділів Л. Гриневич, В. Марочко, О. Мовчан розкриваючи причини голоду 1921 – 1923 рр., проаналізували діяльність селянської кооперації, «надзвичайні заходи» та методи хлібозаготівель. В. Марочко у підрозділі про соціально-економічний уклад життя в українському селі говорить, що самодіяльне селянське господарство, тобто двір, уособлювало найпоширеніший в Україні тип дрібнотоварного виробництва [26, с. 245]. При цьому дослідник виділяє фактори, які впливали на ефективність сільськогосподарського виробництва і робить висновок, що «відбудова продуктивно-виробничого потенціалу сільського господарства упродовж 20-х рр. виглядала малооптимістичною ... за роки непу, котрий певним чином стимулював економічний розвиток, у сільському господарстві не сталося позитивних зрушень радикального характеру, а сама політика економічної лібералізації не виявила нових фінансово-господарських джерел для стрімкого зростання продуктивності сільськогосподарського виробництва» [26, с. 253]. Стосовно голоду 1921 – 1923 рр. дослідники відмічають його негативні впливи на розвиток продуктивних сил в сільському господарстві [26, с. 245]. Наслідком такої політики стала стагнація господарства та смерть сотень тисяч трудівників. На сьогоднішній день найбільш повно та інформативно показана штучність голоду та суперечність економічної політики більшовиків на селі у колективній монографії О. Веселова, В. Марочко, О. Мовчан [27]. Автори відзначають, що ключовою причиною голоду та деградації продуктивних сил сільського господарства було насильницьке вилучення хліба з України. «Руйнівні наслідки продрозкладки, – констатує О. Мовчан, – навіть перевищували збитки, спричинені війною» [27, с. 12].

Причини та наслідки початку масової колективізації для сільського господарства України детально проаналізувала Л. Гриневич. В ґрунтовній чотиритомній «Хроніці колективізації та голодомору в Україні» нею подано величезний масив джерел, в тому числі малодосліджених та раніше неоприлюднених. Дослідження вирізняється цілком новим, авторським підходом до проблем передісторії голоду-геноциду [28].

Фактологічною ґрунтовністю відзначаються наукові студії та історіографічна школа Наукового товариства істориків-аграрників та Науково-дослідного інституту українського селянства Черкаського національного університету [29]. Членами цих наукових осередків висвітлено цілу низку важливих аспектів життя українського селянства доби непу та розвитку сільського господарства зокрема. У часописі «Український селянин», який видається Науковим товариством істориків-аграрників постійно публікуються матеріали з історії селянства науковцями з усієї України. Так, питанням соціально-економічного розвитку села в період непу присвятив розвідки на шпальтах «Українського селянина» Ю. Святець [30]. Проблемам найманої праці, динаміці рівня оплати праці найманих працівників в добу непу присвячені роботи О. Десятнікова [31].

Отже, проблематика розвитку продуктивних сил в українському селі в роки нової економічної політики розкривається в літературі початку ХХІ століття через призму внутрішніх суперечностей економічного розвитку і командно-адміністративних методів господарювання. На початку ХХІ століття концептуальні підвалини історіографії непу в українському селі характеризуються подоланням застарілих радянських схем історичного розвитку, відбулось переосмислення віджилих теоретико-методологічних установок. Соціально-економічні аспекти непу в сільському господарстві стали одним із помітних напрямків сучасних історичних студій. На основі їх аналізу ми можемо твердити, що розвиток продуктивних сил в українському селі років непу в цілому проходив поступально, в міру розкриття потенціалів ринкових методів.

Однак, підйом сільськогосподарського виробництва напряму залежав від політичних рішень вищого партійно-державного керівництва. Саме ініційоване насильницьке закінчення непу відхилило країну на шлях деструктивних рішень, які фактично означали ренесанс «воєнного комунізму». Наслідком якого став жахливий голодомор 1932 – 1933 рр., деградація продуктивних сил і наростання антагонізмів між селянством і радянською владою.

Список використаних джерел

1. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу: Історико-економічне дослідження / В. В. Калініченко. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.; Корновенко С. В. Село. Хліб. Гроші: Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу / С. В. Корновенко, В. М. Лазуренко. – Черкаси : Ваш Дім, 2004. – 188 с.; Морозов А. Г. Село і гроші: Українська кредитна кооперація в добу непу / А. Г. Морозов. – Черкаси, НДІТЕХІМ, 1993. – 275 с.; Марочко В. І.

- Українська селянська кооперація : історико-теоретичний аспект (1861 – 1929 рр.) / Марочко В. І. – К. : М.Р. Kots Publishing, 1995. – 224 с.
2. Корновенко С. В. Податкова політика радянської влади в українському селі у відбудовчий період (1921 – 1925 рр.) : автореф. дис ... канд. іст. наук / Донецький нац. ун-т / С. В. Корновенко. – Донецьк, 2000. – 20 с.
 3. Корновенко С. В. Село. Хліб. Гроші: Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу / С. В. Корновенко, В. М. Лазуренко. – Черкаси : Ваш Дім, 2004. – 188 с.
 4. Козацька Т. Ю. Система оподаткування та самообкладання селян в УСРР 1928 – 1930 рр. / Т. Ю. Козацька // Питання аграрної історії України та Росії : мат-ли п'ятих наукових читань, присвячених пам'яті професора Д. П. Пойди. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 151–158.
 5. Козацька Т. Ю. Формування системи державних повинностей сільського населення Української СРР (1928 – 1933 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук / Т. Ю. Козацька / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2006. – 20 с.
 6. Козацька Т. Ю. Соціально-економічні особливості здійснення хлібозаготівель в УСРР (1928 – 1933 рр.): історіографічний аналіз / Т. Ю. Козацька // Наука. Релігія. Суспільство : зб. наук. статей. – Донецьк : Донецький державний інститут штучного інтелекту, 2005. – Вип. 1. – С. 65–68.
 7. Гай-Нижник П. П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917 – 1930 рр.) / П. П. Гай-Нижник. – К. : [б.в.], 2006. – 303 с.
 8. Юрченко В. М. Правове регулювання оподаткування в Україні (1917 – 1929 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук / В. М. Юрченко / Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2004. – 194 с.
 9. Оксентюк Б. А. Податкова система України в роки нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Б. А. Оксентюк ; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2002. – 18 с.
 10. Шевердін М. М. Податкове законодавство в УСРР у період нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) : монографія / М. М. Шевердін. – Х. : Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2008. – 160 с.
 11. Шевердін М. М. Податкове законодавство в УСРР у період нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) : автореф. дис. канд. юрид. наук / М. М. Шевердін / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.
 12. Лортикян Э. Л. Государство и рынок : очерки экономической истории Украины / Э. Л. Лортикян. – Х. : ООО «РИРЕГ», 1997. – 174 с.
 13. Караваева И. Налоговые регуляторы социально-политических преобразований в России (история и современность) / И. Караваева // Вестник Института экономики Российской Академии наук : научный журнал / гл. ред. А.И. Архипов. – М. : Учредитель: Российская академия наук. Институт экономики РАН, 2009. – № 3. – С. 34–51.
 14. Лазуренко В. М. Заможне селянство України в умовах непу : автореф. дис ... канд. іст. наук / В. М. Лазуренко / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 19 с.
 15. Лазуренко В. М. Заможне селянство України в умовах непу / В. М. Лазуренко. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2003. – 159 с.
 16. Лазуренко В. М. Куркуль чи господар?: Селянська економіка як соціальна категорія / В. М. Лазуренко. – Черкаси : Ваш дім, 2005. – 220 с.

17. Лазуренко В. М. Український фермер в добу НЕПу : монографія / В. М. Лазуренко, В. Є. Паскаленко. – Черкаси : Вертикаль, 2011. – 345 с.
18. Котляр Ю. В. Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) / Ю. В. Котляр. – Одеса : ТОВ ВІД, 2004. – 354 с.
19. Котляр Ю. В. Нова економічна політика в історичних дослідженнях ХХ – ХХІ ст. / Ю. В. Котляр // Наукові праці (Миколаївська філія Національного університету «Києво-Могилянська Академія»). – Т. 27. – Випуск 14. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. – С. 88–95.
20. Котляр Ю. В. Селянство Півдня України в період нової економічної політики (1921 – 1929 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук / Ю. В. Котляр / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2005. – 34 с.
21. Гимпельсон Е. Г. Формирование советской политической системы 1917 – 1923 гг. / Е. Г. Гимпельсон. – М. : Наука, 1995. – 232 с.
22. Маленко В. М. Неп в сільському господарстві Одещини. 1921 – 1929 роки / В. М. Маленко // Український селянин. – Черкаси : Вид-во Черкаського державного університету ім. Б. Хмельницького, 2001. – Вип. 3. – С. 228–230 ; Яцюк В. А. Сільськогосподарський реманент та машини в селянському господарстві Поділля в період непу / В. А. Яцюк // Український селянин. – Черкаси : Вид-во Черкаського державного університету ім. Б. Хмельницького, 2003. – Вип. 7. – С. 134–135 ; Рибак І. В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу : монографія / І. В. Рибак. – Кам'янець-Поільський : ПП Сисин О. В., 2008. – 244 с. ; Зеркаль М. М. Реалізація непу в економіці південних районів України : автореф. дис. ... канд. іст. наук / М. М. Зеркаль ; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2005. – 20 с. ; Стадник О. О. Подільське село в роки НЕПу. Соціально-економічний та громадсько-політичний розвиток (1921 – 1928 рр.) : дис... канд. іст. наук / Стадник О. О. / Вінницький держ. педагогічний ун-т ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2007. – 250 арк. ; Саричев В. І. Селянство і Радянська влада в 1925 – 1929 роках: проблема взаємовідносин (за матеріалами Півдня України) : дис. ... канд. іст. наук / Саричев В. І. / Дніпропетровський держ. ун-т. – Д., 2000. – 203 арк. ; Лях С. Р. Селянське підприємництво на півдні України у 20-ті роки / С. Р. Лях, І. М. Кривко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. II. – Дніпропетровськ. – С. 123–135.
23. Ганжа О. І. Опір селянства політиці суцільної колективізації в Україні / О. І. Ганжа // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. – Вип. 5 / НАН України. Ін-т історії України; Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К. : Інститут історії України НАН України, 2001. – С. 200–215.
24. Ганжа О. І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УРСР / О. І. Ганжа. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1995. – 42 с.
25. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.) / О. І. Ганжа. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2000. – 208 с.
26. Голод 1932 – 1933 років в Україні: Причини та наслідки / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – 888 с.
27. Веселова О. М. Голодомори в Україні: 1921 – 1923, 1932 – 1933, 1946 – 1947. Злочини проти народу / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан / НАН

- України. Інститут історії України. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2008. – 273 с.
28. Гриневич Л. Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927 – 1933 / НАН України. Інститут історії України / Л. Гриневич. – К. : Видавництво «Часопис «Критика»», 2008. – Т. 1. – Кн. 1. Початок надзвичайних заходів. Голод 1928 – 1929 років. – 550 с. ; Гриневич Л. Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927 – 1933. – Том. 1. Початок надзвичайних заходів. Голод 1928 – 1929 років. – Кн. 2 / НАН України. Інститут історії України. Український науковий інститут Гарвардського університету; Наукове товариство ім. Шевченка в Америці; Інститут критики. – К. : Критика, 2012. – 680 с. ; Гриневич Л. Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927 – 1933. – Том. 1. Початок надзвичайних заходів. Голод 1928 – 1929 років. – Кн. 3 / НАН України. Інститут історії України. Український науковий інститут Гарвардського університету; Наукове товариство ім. Шевченка в Америці; Інститут критики. – К. : Критика, 2012. – 264 с.
 29. Наукове товариство істориків-аграрників на десяту річницю діяльності, 2000 – 2010. – Черкаси : Вертикаль : вид. Кандич С. Г, 2010. – 30 с.
 30. Святець Ю. А. Вибіркові переписи селянських господарств 1920-х рр. як джерело з історії сільського господарства доби НЕПу / Ю. А. Святець // Український селянин : зб. наук. праць. – Вип. 6. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького, 2002. – С. 22–24 ; Святець Ю. А. Соціально-економічні фактори розвитку селянського господарства України (за даними весняного вибіркового перепису 1926 р.) / Ю. А. Святець // Український селянин : зб. наук. праць. – Вип. 7. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2003. – С. 141–144.
 31. Десятніков О. В. Попит на найману працю у селянських господарствах України в період НЕПу / О. В. Десятніков // Український селянин : зб. наук. праць. – Вип. 6. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2002. – С. 112–114 ; Десятніков О. В. Оплата праці найманих сільськогосподарських робітників в індивідуальних селянських господарствах України в період НЕПу / О. В. Десятніков // Український селянин : зб. наук. праць. – Вип. 9. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2004. – № 8. – С. 247–250.

References

1. Kalinichenko V. V. Selyans'ke hospodarstvo Ukrayiny v period nepu: Istoryko-ekonomichne doslidzhennya / V. V. Kalinichenko. – X. : Osnova, 1997. – 400 s. ; Kornovenko S. V. Selo. Khlib. Hroshi: Podatkova polityka radyans'koyi vlady v ukrayins'komu seli u period NEПу / S. V. Kornovenko, V. M. Lazurenko. – Cherkasy : Vash Dim, 2004. – 188 s. ; Morozov A. H. Selo i hroshi: Ukrayins'ka kredytna kooperatsiya v dobu nepu / A. H. Morozov. – Cherkasy, NDITEKhim, 1993. – 275 s. ; Marochko V. I. Ukrayins'ka selyans'ka kooperatsiya : istoryko-teoretychnyy aspekt (1861 – 1929 rr.) / Marochko V. I. – K. : M.R. Kots Publishing, 1995. – 224 s.
2. Kornovenko S. V. Podatkova polityka radyans'koyi vlady v ukrayins'komu seli u vidbudovchyy period (1921 – 1925 pp.) : avtoref. dys ... kand. ist. nauk / Donets'kyu nats.. un-t. – Donets'k, 2000. – 20 s.

3. Kornovenko S. V. Selo. Khib. Hroshi: Podatkova polityka radyans'koyi vlady v ukrayins'komu seli u period NEPu / S. V. Kornovenko, V. M. Lazurenko. – Cherkasy : Vash Dim, 2004. – 188 s.
4. Kozats'ka T. Yu. Systema opodatkovannya ta samoobkladannya selyan v USRR 1928 – 1930 pp. / T. Yu. Kozats'ka // Pytannya aharnoyi istoriyi Ukrayiny ta Rosiyi. Mat-ly p'yatykh naukovykh chytan', prysvyachenykh pam'yati profesora D. P. Poydy. – Dnipropetrovs'k, 2004. – S. 151–158.
5. Kozats'ka T. Yu. Formuvannya systemy derzhavnykh povynnostey sil'skoho naselennya Ukrayins'koyi SRR (1928 – 1933 rr.): avtoref. dys... kand. ist. nauk / T. Yu. Kozats'ka / Cherkas. nats. un-t im. B. Khmel'nyts'koho. – Cherkasy, 2006. – 20 s.
6. Kozats'ka T. Yu. Sotsial'no-ekonomichni osoblyvosti zdiysnennya khlibozahotivel' v USRR (1928 – 1933rr.): istoriohrafichnyy analiz / T. Yu. Kozats'ka // Nauka. Relihiya. Suspil'stvo : zb. nauk. statey. – Donets'k : Donets'kyy derzhavnyy instytut shtuchoho intelektu, 2005. – Vyp. 1. – S. 65–68.
7. Hay-Nyzhnyk P. P. Podatkova polityka Tsentral'noyi Rady, uryadiv UNR, Ukrayins'koyi Derzhavy, USRR (1917 – 1930 rr.) / P. P. Hay-Nyzhnyk. – K. : [b.v.], 2006. – 303 s.
8. Yurchenko V. M. Pravove rehulyuvannya opodatkovannya v Ukrayini (1917 – 1929 rr.) : dys. ... kand. yuryd. nauk / V. M. Yurchenko / Natsional'nyy un-t vnutrishnikh sprav. – Kh., 2004. – 194 s.
9. Oksentyuk B. A. Podatkova systema Ukrayiny v roky novoyi ekonomichnoyi polityky (1921 – 1929 rr.) : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk / B. A. Oksentyuk; NAN Ukrayiny. In-t svit. ekonomiky i mizhnar. vidnosyn. – K., 2002. – 18 s.
10. Sheverdin M. M. Podatkove zakonodavstvo v USRR u period novoyi ekonomichnoyi polityky (1921 – 1929 rr.) : monohrafiya / M. M. Sheverdin. – Kh. : Vydavets' FO-P Vapnyarchuk N. M., 2008. – 160 s.
11. Sheverdin M. M. Podatkove zakonodavstvo v USRR u period novoyi ekonomichnoyi polityky (1921 – 1929 rr.) : avtoref. dys. kand. yuryd. nauk / M. M. Sheverdin / Nats. yuryd. akad. Ukrayiny im. Ya. Mudroho. – Kh., 2005. – 20 s.
12. Lortykyan E. L. Hosudarstvo y rynek : ocherky ekonomycheskoy ystoryy Ukrayny / E. L. Lortykyan. – Kh. : OOO «RYREH», 1997. – 174 s.
13. Karavaeva Y. Nalohovye rehulyatory sotsyal'no-polytycheskykh preobrazovanny v Rossyy (ystoryya y sovremennost') / Y. Karavaeva // Vestnyk Ynstytuta ekonomyky Rosyyskoy Akademyy nauk: nauchnyy zhurnal / hl. red. A. Y. Arkhypov. – M. : Uchredytel': Rosyyskaya akademya nauk. Ynstytut ekonomyky RAN, 2009. – № 3. – S. 34–51.
14. Lazurenko V. M. Zamozhne selyanstvo Ukrayiny v umovakh nepu: avtoref. dys ... kand. ist. nauk / V. M. Lazurenko / Donets'kyy nats. un-t. – Donets'k, 2001. – 19 s.
15. Lazurenko V. M. Zamozhne selyanstvo Ukrayiny v umovakh nepu / V. M. Lazurenko. – Cherkasy : Vidlunnya-Plyus, 2003. – 159 s.
16. Lazurenko V. M. Kurkul' chy hospodar?: Selyans'ka ekonomika yak sotsial'na katehoriya / V. M. Lazurenko. – Cherkasy : Vash dim, 2005. – 220 s.
17. Lazurenko V. M. Ukrayins'kyy fermer v dobu NEPu : monohrafiya / V. M. Lazurenko, V. Ye. Paskalenko. – Cherkasy : Vertykal', 2011. – 345 s.
18. Kotlyar Yu. V. Selyanstvo Pivdnya Ukrayiny: doba novoyi ekonomichnoyi polityky (1921 – 1929 pp.) / Yu. V. Kotlyar. – Odesa : TOV VID, 2004. – 354 s.

19. Kotlyar Yu. V. Nova ekonomichna polityka v istorychnykh doslidzhennyakh XX – XXI st. / Yu. V. Kotlyar // Naukovi pratsi (Mykolayivs'ka filiya Natsional'noho universytetu «Kyievo-Mohylyans'ka Akademiya»). – Т. 27. – Випуск 14. Istorychni nauky. – Mykolayiv : Vyd-vo MDHU im. P. Mohyly, 2003. – С. 88–95.
20. Kotlyar Yu. V. Selyanstvo Pivdnya Ukrayiny v period novoyi ekonomichnoyi polityky (1921 – 1929 rr.): avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk / Yu. V. Kotlyar / Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. – Odesa, 2005. – 34 s.
21. Hympeľ'son E. H. Formyrovanye sovet'skoy polytycheskoy systemy 1917 – 1923 hh. / E. H. Hympeľ'son. – M. : Nauka, 1995. – 232 s.
22. Malenko V. M. Nep v sil's'komu hospodarstvi Odeshchyny. 1921 – 1929 roky / V. M. Malenko // Ukrayins'kyy selyanyn. – Cherkasy : Vyd-vo Cherkas'koho derzhavnoho universytetu im. B. Khmel'nyts'koho, 2001. – Vyp. 3. – С. 228–230 ; Yatsyuk V. A. Sil's'kohospodars'kyy remanent ta mashyny v selyans'komu hospodarstvi Podillya v period nepu / V. A. Yatsyuk // Ukrayins'kyy selyanyn. – Cherkasy : Vyd-vo Cherkas'koho derzhavnoho universytetu im. B. Khmel'nyts'koho, 2003. – Vyp. 7. – С. 134–135; Rybak I. V. Indyvidual'ne selyans'ke hospodarstvo Podillya u dobu nepu : monohrafiya / I. V. Rybak. – Kam"yanets'-Poil's'kyy : PP Sysyn O. V., 2008. – 244 s. ; Zerkal' M. M. Realizatsiya nepu v ekonomitsi pivdennykh rayoniv Ukrayiny : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk / M. M. Zerkal'; Donets'kyy natsional'nyy un-t. – Donets'k, 2005. – 20 s. ; Stadnyk O. O. Podil's'ke selo v roky NEPu. Sotsial'no-ekonomichnyy ta hromads'ko-politychnyy rozvytok (1921 – 1928 rr.) : dys... kand. ist. nauk / Stadnyk O. O. / Vinnyts'kyy derzh. pedahohichnyy un-t im. Mykhayla Kotsyubyns'koho. – Vinnytsya, 2007. – 250 ark. ; Sarychev V. I. Selyanstvo i Radyans'ka vlada v 1925 – 1929 rokakh: problema vzayemovidnosyn (za materialamy Pivdnya Ukrayiny) : dys. ... kand. ist. nauk / Sarychev V. I. / Dnipropetrovs'kyy derzh. un-t. – D., 2000. – 203 ark. ; Lyakh S. R. Selyans'ke pidpryyemnytstvo na pivdni Ukrayiny u 20-ti roky / S. R. Lyakh, I. M. Kryvko // Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho derzhavnoho universytetu. – Vyp. II. – Dnipropetrovs'k. – С. 123–135.
23. Hanzha O. I. Opir selyanstva politytsi sutsil'noyi kolektyvizatsiyi v Ukrayini / O. I. Hanzha // Problemy istoriyi Ukrayiny: Fakty, sudzhennya, poshuky : Mizhvid. zb. nauk. pr. – Vyp. 5 / NAN Ukrayiny. In-t istoriyi Ukrayiny; Vidp. red. S. V. Kul'chyts'kyy. – K. : Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2001. – С. 200–215.
24. Hanzha O. I. Opir selyan stanovlennyyu totalitarnoho rezhymu v URSR / O. I. Hanzha. – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1995. – 42 s.
25. Hanzha O. I. Ukrayins'ke selyanstvo v period stanovlennya totalitarnoho rezhymu (1917 – 1927 pp.) / O. I. Hanzha. – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NANU, 2000. – 208 s.
26. Holod 1932 – 1933 rokiv v Ukrayini: Prychyny ta naslidky / Redkol. : V. A. Smoliiy (holova) ta in. – K. : Nauk. dumka, 2003. – 888 s.
27. Veselova O. M. Holodomory v Ukrayini: 1921 – 1923, 1932 – 1933, 1946 – 1947. Zlochyny proty narodu / O. M. Veselova, V. I. Marochko, O. M. Movchan / NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. – Drohobych : Vydavnycha firma «Vidrodzhennya», 2008. – 273 s.
28. Hrynevych L. Khronika kolektyvizatsiyi ta Holodomoru v Ukrayini 1927 – 1933 / NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny / L. Hrynevych. – K. : Vydavnytstvo «Chasopys «Krytyka»», 2008. – Т. 1. – Kn. 1. Pochatok nadzvychaynykh zakhodiv.

- Holod 1928 – 1929 rokiv. – 550 s. ; Hrynevych L. Khronika kolektyvizatsiyi ta Holodomoru v Ukrayini 1927 – 1933. – Tom. 1: Pochatok nadzvychaynykh zakhodiv. Holod 1928 – 1929 rokiv. – Kn. 2 / NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. Ukrayins'kyu naukovyy instytut Harvards'koho universytetu; Naukove tovarystvo im. Shevchenka v Amerytsi; Instytut krytyky. – K. : Krytyka, 2012. – 680 s. ; Hrynevych L. Khronika kolektyvizatsiyi ta Holodomoru v Ukrayini 1927 – 1933. – Tom. 1: Pochatok nadzvychaynykh zakhodiv. Holod 1928 – 1929 rokiv. – Kn. 3 / NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. Ukrayins'kyu naukovyy instytut Harvards'koho universytetu; Naukove tovarystvo im. Shevchenka v Amerytsi; Instytut krytyky. – K. : Krytyka, 2012. – 264 s.
29. Naukove tovarystvo istorykiv-ahrarykiv na desyatu richnytsyu diyal'nosti, 2000 – 2010. – Cherkasy : Vertykal' : vyd. Kandych S. H, 2010. – 30 s.
30. Svyatets' Yu. A. Vybirkovyi perepysy selyans'kykh hospodarstv 1920-kh pp. yak dzherelo z istoriyi sil's'koho hospodarstva doby NEPu / Yu. A. Svyatets' // Ukrayins'kyu selyanyn : zb. nauk. prats'. – Vyp. 6. – Cherkasy : Cherkas'kyu nats. un-t im. Bohdana Khmel'nyts'koho, 2002. – S. 22–24 ; Svyatets' Yu. A. Sotsial'no-ekonomichni faktory rozvytku selyans'koho hospodarstva Ukrayiny (za danymy vesnyanoho vybirkovoho perepysu 1926 r.) / Yu. A. Svyatets' // Ukrayins'kyu selyanyn : zb-k nauk. prats'. – Vyp. 7. – Cherkasy : Cherkas'kyu nats-y un-t im. B. Khmel'nyts'koho, 2003. – S. 141–144.
31. Desyatnikov O. V. Popyt na naymanu pratsyu u selyans'kykh hospodarstvakh Ukrayiny v period NEPu / O. V. Desyatnikov // Ukrayins'kyu selyanyn : zb. nauk. prats'. – Vyp. 6. – Cherkasy : Cherkas'kyu nats. un-t im. B. Khmel'nyts'koho, 2002. – S. 112–114; Desyatnikov O. V. Oplata pratsi naymanykh sil's'kohospodars'kykh robitnykiv v individual'nykh selyans'kykh hospodarstvakh Ukrayiny v period NEPu / O. V. Desyatnikov // Ukrayins'kyu selyanyn : zb. nauk. prats'. – Vyp. 9. – Cherkasy : Cherkas'kyu nats. un-t im. B. Khmel'nyts'koho, 2004. – № 8. – S. 247–250.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2016 р.

Ю. Н. Лазуренко

**СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ
ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫХ СИЛ КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВ
УКРАИНЫ ДОКОЛХОЗНОГО ПЕРИОДА В ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЯХ НАЧАЛА XXI ВЕКА**

Освещается состояние научного освещения развития производительных сил крестьянских хозяйств Украины 1920-х годов в первое десятилетие XXI века. Установлено, что современные концептуальные основы историографии нэпа в украинском селе характеризуются преодолением устаревших советских схем исторического развития.

Констатируется, что именно инициированное насильственное окончание нэпа отклонило страну на путь деструктивных решений, которые фактически означали ренессанс «военного коммунизма», следствием которого

стали ужасный голодомор 1932 – 1933 гг., деградация производительных сил и нарастание антагонизмов между крестьянством и советской властью.

Ключевые слова: историография, сельскохозяйственная кооперация, сельское хозяйство, крестьянские хозяйства, колхоз, монография, ученый.

Y. M. Lazurenko

SPECIFIC FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE FORCES OF PEASANT FARMS IN UKRAINE OF PRE-FARM PERIOD IN HISTORIOGRAPHICAL RESEARCH OF THE EARLY XXI CENTURY

The state of scientific interpretation of the development of productive forces of peasant farms in Ukraine of the 1920s in the first decade of the XXI century is highlighted. It is established that modern conceptual bases of NEP historiography in Ukrainian village are characterized by overcoming the legacy of Soviet schemes of historical development.

It is stated, that initiated violent ending of NEP has rejected the country on the path of destructive decisions, which effectively meant a Renaissance of "war communism", the consequence of which was the terrible famine of 1932 – 1933, the degradation of productive forces and the growth of antagonisms between the peasantry and the Soviet power.

***Keywords:** historiography, agricultural cooperation, agriculture, farms, farm, monograph, scientist.*